

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEW

Ocskay Gyula

Hit és tudomány párbeszéde a teremtett világ védelmében

Benedek József – Nevelős Gábor (szerk.): Átfogó ökológia. Párbeszéd hit és tudomány között a *Laudato si'* enciklika jegyében. JTMR Faludi Ferenc Jezsuita Akadémia – Jezsuita Kiadó, Budapest, 2022.

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2023.31>

1967-ben jelent meg Lynn White Jr. nagy hatású tanulmánya a *Science* folyóiratban, amelyben amellet érvelt, hogy a közlő ökológiai katasztrófának alapvetően a nyugati gondolkodást meghatározó kereszténység az oka, amely nemcsak elidegenítette a természettől az embert, hanem a Biblia tanításának megfelelően, annak uraként is értelmezi. „Különösen annak nyugati formájában a kereszténység a világ legantropocentrikusabb vallása.” (White 1967, 1205) A zsidó-keresztény hagyományból (amelynek az iszlám és a marxizmus csak két belső eretnekmozgalma a szerző szerint) valóban számos olyan szöveghely idézhető, amelyek az embernek a teremtett világ fölé rendeltségét, illetve a többi teremtménynek egyfajta haszonelvű besorolását adják, a Zsoltárok könyvétől Szent Pál Rómaiakhoz írt levelén át egyes keresztény felekezetek legutóbbi időkben tett megnyilatkozásaiig (Daley Zaleha és Szasz 2015; Ferenc pápa 2015, 105. pont), ami megalapozhatta a környezetvédők vallásellenes megnyilatkozásait.

Részben talán erre válaszként, az 1970-es évektől egyre hangsúlyosabbá váltak a teremtett világért és annak gondozásáért érzett felelősséget hangsúlyozó megnyilatkozások számos keresztény egyházban. Katolikus részről elsőként VI. Pál reflektált a környezeti kihívásokra, még 1971-ben, majd II. János Pál pápa számos alkalommal kárhóztatta a természet haszonelvű kizsákmányolását, és ösztönözte a globális ökológiai megtérést. A bátorításnak köszönhetően a következő évtizedekben számos nemzeti vagy regionális püspöki konferencia adott ki nyilatkozatot a teremtett világ védelme érdekében (Ferenc pápa 2015).

Az 1990-es években főként az ortodoxia vette át a fáklavivő szerepét, elsősorban Bartholomeiosz egyetemes patriarchának köszönhetően (őt „zöld patriarcha”-ként is emlegetik, lásd *Görföl*, 183⁴¹), aki nemcsak a természeti károkozást emelte be a teológiai értelemben vett bűn fogalmi körébe, hanem széles körű vallásközi és világi vezetőkkel folytatott dialógust kezdeményezett a témában. Ösztönzésére élénk reflexió bontakozott ki a görög ortodox egyházon belül a témában (*Görföl*).

Nem tekinthető tehát előzmény nélkülinek Ferenc pápa *Laudato si'* (magyarul: 'Áldott légy') kezdetű enciklikája, amely a „Közös otthonunk gondozása” alcímet viseli, illeszkedve a 70-es években kialakult 'stewardship' irányvonalhoz (Daley Zaleha és Szasz 2015). Ugyanakkor (az egyházfő más megnyilvánulásaihoz hasonlóan) az enciklika érzelmdús, esetenként heves reakciókat generált, egyházon belül és kívül egyaránt. Míg az amerikai liberális katolikusok nemcsak örömmel fogadták a dokumentumot, de egyből kitágították annak értelmezési horizontját az LMBTQ-közösségekre is, addig a konzervatív irányzat képviselői egyenesen panteista eretnekséggel vádolták a pápát, mivel az enciklika az Istennel és embertársainkkal egyenlő rangra emelte az élővilágot (Dorff 2020). De érte kritika a pápát a progresszív oldalról is, mivel az ökológiai megtérést hangsúlyozva nem jutott el a születésszabályozás szükségességének felismeréséig (Ceballos 2016). Nyilvánvaló, hogy ezek között a nézetek között igen nehéz megtalálni a közös nevezőt. Ezért is üdvözlendő, hogy a Faludi Ferenc Jezsuita Akadémia nem az eltérő ideológiai megalapozottságú, sokszor szélsőséges nézőpontok

⁴¹ A recenziált kötetben szereplő tanulmányok hivatkozásait évszám nélkül, dőlt betűvel adtuk meg.

ütköztetésére, hanem az enciklika fő témáihoz kapcsolódó elmélkedésre és dialógusra invitálta az érintett szakterületek elismert egyházi és világi szakértőit. A 2022. január és június között lezajlott párhuzamos előadások szövegeit Benedek József földrajz professzor és Nevelős Gábor jezsuita szerzetes szerkesztette kötetbe, Átfogó ökológia címmel, 2022-ben.

A kötet szerkezete az előadás-sorozat logikáját követi: minden kulcstémához kapcsolódóan egy-egy világi szakértő és egyházi ember vagy teológus szól hozzá. Az első téma címe: *Partnerség: tudomány és hit párbeszédében*. A fejezet Benedek József és Nevelős Gábor tanulmányait tartalmazza. Előbbi az ENSZ-nek a fenntartható fejlődés új paradigmáját kijelölő Agenda 2030 dokumentumát, illetve az abban megfogalmazott 17 fenntartható fejlesztési célkitűzést veti össze a pápai enciklika tartalmával. A szerző megállapítja, hogy utóbbi hozzáadott értéke az a transzcendens megalapozottságú moralitás, amely nélkül igencsak nehéz bárkit motiválni a fenntarthatósági célok követésére. Nevelős Gábor írása erre reflektál, amikor a jezsuita lelkeséget és a háromfázisú szent ignáci lelkigyakorlatot ajánlja eszközként a Ferenc pápa által ösztönzött ökológiai megtéréshez.

A *Zöld gazdaság* fejezet mindkét szerzője a fenntartható fejlődés újszerű megközelítésére tesz javaslatot. Baritz Sarolta Laura domonkos szerzetes nővér a „kék gazdaság” elméleti kereteit vázolja fel, amelynek középpontjában az erkölcsileg megalapozott és az egyház társadalmi tanításából ismert közjó áll. Kocziszky György közgazdász professzor a fenntartható piaccgazdaság elvi mátrixát rajzolja meg, amelynek szintén kulcs eleme az erényalapú értékrend, pillérei pedig a fenntartható társadalom, intézményrendszer, gazdaság és erőforrás-gazdálkodás.

A *Fenntartható életmód* fejezet két szerzője Csiszár Klára, a linzi katolikus egyetem pasztorálteológusa és Zlinszky János biológiai professzor. Míg utóbbi elsősorban a természeti tőke felélésének globális egyenlőtlenségeire és az ebből következő teendőkre hívja fel a figyelmet, előbbi konkrét javaslatokat fogalmaz meg, miként tudnák az egyházi intézmények a fenntartható életmódot népszerűsíteni, a mindennapok gyakorlatává tenni.

Hetesi Zsolt az *Ökológiai válság* fejezetben sokkoló adatokkal illusztrálja a földi ökoszisztémában zajló változásokat. Görföl Tibor a görög ortodox egyház közelmúltbeli kezdeményezéseit foglalja össze az ökológiai reflexió terén, és a keleti aszkézis hagyományait mutatja fel példaként az ökológiai megtéréshez.

A *szegénység* kapcsán Rosta Gergely szociológus arra hívja fel a figyelmet, hogy a gazdagok által generált ökológiai válság milyen mértékben rontja a szegények életlehetőségeit. Vecsei Miklós, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat vezetője a Jelenlét programot és annak gyakorlati eredményeit mutatja be, amelyek révén a társadalom perifériáján, nyomorban élők széles rétegein tudnak segíteni.

Salamin Géza urbanista és Török Csaba teológus a *fenntartható városi közösségfejlesztés* témáját közelítik meg két oldalról. Salamin Géza a fenntarthatósági átmenetnek a városépítészetre és a városi szolgáltatások megszervezésére gyakorolt hatását elemzi. Török Csabát elsősorban az érdekli, hogy miként lehet a szakrális teret egy városon belül úgy elhelyezni, hogy az a közösségépítést szolgálja, mivel a posztmodern városokban látványosan csökken a hívők száma.

Nagy Balázs geográfus történelmi példákkal illusztrálja, hogy klímaváltozás mindig is volt a Földön, ugyanakkor az ember által előidézett káros hatásokat igyekeznünk kell kiküszöbölni. A *Környezetváltozás* című fejezet másik szerzője Patsch Ferenc jezsuita szerzetes, aki a jeles német filozófus, Martin Heidegger harmadik gondolkodói korszakának művei alapján javasol újfajta megközelítést a természethez, összhangban a Laudato si’ enciklika ökológiai megtérést sürgető konklúziójával.

A kötet utolsó fejezete a *társadalmi igazságosság* kérdésével foglalkozik. Székely János püspök szintén arra az igazságtalanságra hívja fel a figyelmet, ami a környezeti válság előállítóinak és elszenvetőinek helyzete között figyelhető meg. Péti Márton geográfus tanulmánya is azt sürgeti, hogy a klímaigazságosság jegyében a gazdagok viseljék a klímaválság költségeit. A fenntarthatóság elemeiként az elégséges és lehetőséget biztosító ellátást, az egyenlőséget, a

hatékonyt és kibocsátáscsökkentést, a demokráciát és a civil kurázsit azonosítja be – összhangban az enciklika üzenetével.

Az *Átfogó ökológia. Laudato si' – teremtésvédelmi és fenntartható fejlődési program* címmel megrendezett előadássorozat célja, a szerkesztők szerint: „egy olyan közös út keresése és – esetleg – megtalálása [volt], amely a közös otthonunknak, a Földnek a gondozására vonatkozó összetett és integrált szemléletéhez vezet, a szaktudományok és a teológia közötti párbeszéd szorgalmazásával” (*Benedek és Nevelős, 13*). A közös út kereséséhez Ferenc pápa *Laudato si'* enciklikája biztosította a gondolati szálát, és a szerzők számos alkalommal reflektálnak is a pápai megnyilatkozásra.

Ferenc pápa érvelése ugyanon indul, ahonnan White kritikája, ti. az antropocentrizmus felől. Az egyházfő viszont nem a keresztény tanítást tekinti az ökológiai válság kiváltó okának. Sőt, Szent Ferenc példáját idézi, aki testvérként tekintett minden teremtményre. Ehelyett inkább a technológiai fejlődés mellől hiányolja a morális fejlődést. Megítélése szerint a technikai újítások elbizakodottá tették az emberiséget, miközben a természettől is elidegenítették. A vallásosság ezzel párhuzamos meggyengülése a nyugati világban minden tekintély megkérdőjelezéséhez, a gátlástalan kizsákmányolás szellemiségének elterjedéséhez vezetett: „A modern antropocentrizmus – paradox módon – odáig jutott, hogy a technikai látásmódot a valóság fölé helyezte, mert a mai ember „a természetet nem tartja sem érvényes normának, sem élő oltalomnak...”” (Ferenc pápa 2015, 115. pont) Ez a technokrata paradigma „a környezetre csupán mint eszközre tekint” (*Nevelős, 43*), és a világgal szembeni erőszak, agresszió forrásává válik (*Patsch*). Nem véletlenül született meg a 80-as években a tudományos szakirodalomban a holocén mellett az 'antropocén' jelző a jelenkorra vonatkozóan (*Salamín*). A jelzővel azokra a hatásokra utalnak az ökológusok, amelyek az egész élővilágot érik az emberiség környezetpusztító tevékenysége miatt: az utóbbi fél évszázad során a 24 földi alrendszer közül 15 jelentősen degradálódott, a bolygó teljes erdőterülete az emberi civilizáció megjelenése óta 1/3-ával csökkent, a fajkihálás mértéke ma eléri a legutóbbi nagy kihálási időszakét, amikor a dinoszauruszok eltűntek a Földről (*Hetesi*).

A pápa hivatalának elfoglalása óta számos alkalommal nyilvánult meg a selejtezés és pazarlás kultúrájával szemben, amely szervesen következik az antropocentrizmus által táplált, egyre határtalanabb önzésből. Az antropocentrizmus valójában bűn, ugyanis amikor „az ember önmagát helyezi a középpontba, végül annak ad feltétlen elsőbbséget, ami alkalmi előnyt jelent számára, és így minden más viszonylagossá válik” (Ferenc pápa 2015, 122. pont). Ebben a világban a másik személy is tárgyiasul, a 'Te'-ből 'az' lesz (*Baritz*), elvész az embertársak iránt érzett felelősség, ami megmutatkozik a szegények fizikai elkülönítésében, a szennyező tevékenységeknek a gazdag országokból a szegényebbekbe telepítésében, az ökológiai imperializmusból (*Péti*), amikor a még a biológiai sokszínűséget őrző térségekben tömegtermeléssel kezdik előállítani a fejlett országok lakosságának életmódját kényelmessé tévő termékeket (pl. a szóját a kiirtott esőerdők helyén). A kötet szerzői számos adattal támasztják alá az „ökológiai adósság” (Ferenc pápa 2015, 51. pont) tényét: a Föld lakosságának legszegényebb 20%-a mindössze 1%-nyi részt kap a világkereskedelemből, míg a leggazdagabb 85-öt (*Zlinszky, 151*), miközben az előrejelzések szerint az éghajlatváltozás költségeinek 75-80%-át épp ezek a legszegényebb rétegek fogják állni (*Rosta, 200*). Több mint 800 millió ember él nyomorvedekben, a föld 2 milliárd lakosa számára nem biztosított a hulladékszállítás (*Salamín, 245*), az emberiség 17%-a nem jut tiszta ivóvízhez, és hat másodpercenként hal éhen egy gyermek (*Székely 371*). Beszédesebb adat, hogy az Európai Unió fogyasztása által a világ más részein generált szén-dioxid-kibocsátás meredekebben emelkedik, mint ahogy az Unió gazdasága nő (*Péti 396*). Számatalan példája ez az érzéketlen önzésnek, a piac mindenhatóságába vetett hitnek, a haszonlesésnek, a közjó háttérbe szorításának (*Baritz, Kocziszky*).

A fentiekből is látszik, hogy a *Laudato si'* nem egy környezet- és természetvédelmi kiáltvány: a dokumentum megközelítése holisztikus (ahogy a pápa többször is kiemeli: minden összefügg mindennel): „Nincs két egymástól elkülönülő válság, egy környezeti és egy társadalmi, hanem csak egyetlen, összetett társadalmi-környezeti válság létezik. A megoldás felé vezető utak átfogó

megközelítést igényelnek, hogy legyőzhessük a szegénységet, visszaadhassuk a kirekesztettek méltóságát, és ezzel egyidejűleg gondját viselhessük a természetnek” (Ferenc pápa 2015, 139. pont). A föld kiáltása egyben a szegények kiáltása (*Patsch*, 351), a klímaigazságosság nem választható el a társadalmi igazságosságtól (*Péti*). Nem véletlen, hogy Ferenc pápa a Laudato si’-t szociális enciklikának tekinti (*Nevelős*). Sőt, ahogy arra *Benedek* rámutat, a természettől való elidegenedés nem választható el az Istentől való eltávolodásunktól sem. Az átfogó ökológia ezért magában foglalja a humán ökológiát és egyfajta felhívást is a spirituális megújulásra (*Nevelős*).

A pápa az antropocentrikus világnézet göggyével szemben elsősorban az alázatot ajánlja olvasói figyelmébe: „A többi teremtmény végcélja nem mi vagyunk. Mindnyájan velünk együtt és rajtunk keresztül a közös végcél felé haladnak, ez pedig Isten, a maga transzcendens teljességében, ahol a feltámadt Krisztus átölel és megvilágít mindent.” (Ferenc pápa 2015, 83. pont) Amikor az ökológiai megtérést sürgeti, abban nem kizárólag egy paradigmaváltást ösztönöz, hanem egy valódi megtérést: „az önközpontúság elhagyását és az Isten-központú élet melletti elköteleződést” (*Nevelős*, 54). Az önközpontúság feladása segít felismerni, hogy az ember (*Zlinszky*), illetve az emberi társadalom (*Hetesi*) csak egy alrendszere a természetnek, amelyet teremtett voltában, eredeti lényege szerint (heideggeri terminussal: a lét pásztoraként – vö. 'stewardship') kell megőriznie (*Patsch*).

Az alázat segítheti uralomra jutni a haszonlesés helyett a mértékletességet, az önzés helyett a szolidaritást. Olyan új életmódot kell követnünk, amely „gondosabbá és kíméletesebbé tesz minket a természeti környezettel szemben, s egészséges mértéktartással itatja át világhoz fűződő kapcsolatunkat” (Ferenc pápa 2015, 126. pont). Ennek érdekében önmagunk és az élővilág feletti hatalmunk korlátozására van szükség (i.m. 78. pont), amelynek az egyén életében számos praktikus módon lehet megtalálni a módját. *Csiszár Klára* részletes cselekvési tervet ismertet tanulmányában, amely kitér az egyház (környezeti) nevelő szerepére az iskolai rendszeren és az ígehirdetésen keresztül, az egyházi intézmények erőforrás- és hulladékgazdálkodására, az egyházi szervezeten belüli állandó tematizációra, akár referensek kinevezésével, valamint az aszkézisben rejlő lehetőségekre. Hasonló szellemiségben népszerűsíti *Salamin* a klímabarát várostervezést, *Benedek* és *Péti* pedig a helyi alapú fejlesztést. „Egy fenntartható térségben a jövedelmek és a tudás is áramlik a térségen belül. A városi piacon vevőre talál a városkörnyék terméke. Nemcsak a tápanyag és a zöld hulladék marad helyben, de a pénz is” – írja *Péti* (397).

A mértékletesség és a szolidaritás között szoros az összefüggés, mivel a „szolidaritás nem más, mint az önérték önkéntes korlátozása” (*Kocziszky*, 101). Az enciklikában Ferenc pápa legalább három érvelési horizonton tárgyalja a kérdést. *Antropológiai* értelemben a teremtés aktusa és annak Isten általi nyugtázása⁴² ruház fel minden emberi személyt méltósággal. Ez a perszonalista megközelítés igazolja a *társadalmi* szolidaritás igényét: a szegények támogatását, befogadását. Az egyházfő külön felhívja a figyelmet a városfejlesztés teendőire a szegregáció megszüntetése és a közösségépítés érdekében. A kereszténység és a városi lét kapcsolatát részletes történelmi tábló keretében elemző *Török Csaba* (283) éppen ebből a szempontból látja kívánatosnak az egyházi jelenlétnek a biztosítását a városi szöveten belül és a városi lakosság körében: „a bizalmatlanság legyőzése, a közömbösök integrálása (s ily módon „életre keltése”), a találkozás tereiből születő fejlődés révén az egybezárt emberek tömege valóban közösséggé válhat.” *Vecsei Miklós* írása példát mutat ezen elvek gyakorlatba ültetésére is, annak a programnak az ismertetésén keresztül, amelynek már a neve is 'Jelenlét'. A nyomorban élőket célzó, kézzel fogható segítségnyújtást célzó program három elven nyugszik: egyetlen gyermeket sem szabad szem elől veszíteni, minden négyzetméter földet meg kell művelni, és nem szabad pusztulni hagyni a házakat, amelyben ezek a családok laknak (*Vecsei*, 222). A program megvalósítása során számos olyan gyakorlati tapasztalat halmozódott fel, amely a 300 településre kiterjedő beavatkozásokat másutt is alkalmazhatóvá teszi. A legkisebb gyermekekkel való mozgásos foglalkozásoktól kezdve a közös iskolafelújításokon át a szemészeti szűrőprogramokig, a

⁴² „Isten látta, hogy nagyon jó mindaz, amit alkotott.” (1Móz 1,31)

mintakertek működtetéséig vagy éppen textilszatyrok gyártásáig az élet számtalan területét lefedik a tevékenységek, amelyeket a Máltai Szeretetszolgálat munkatársai koordinálnak, és amelyek a mindennapokban szolgáltatnak példát az egyetemes szolidaritás gyakorlására, amely az élő közösségek kialakulásának alapja is.

A pápa ugyanakkor a *politikai* szinten is ösztönzi a szolidaritást: a gazdag országoknak segíteniük kell a szegényeket (vö. *Görföl; Rosta*). Ferenc pápa más megnyilatkozásaiból tudható, hogy ez alatt nem pusztán azt érti, hogy a fejlett országok csökkentsék a károsanyag-kibocsátást, aminek árát a szegényeknek kell aztán megfizetniük; és nemcsak pénzügyi támogatást vár a gazdagok részéről; hanem a szegény országokból érkezők befogadását is (*Csiszár*). Nyilvánvaló, hogy a piac önmagában nem képes kezelni ezeket a kihívásokat, ahogy erre *Baritz* és *Kocziszký* is felhívja a figyelmet. A tisztességes elosztás elterjedéséhez a fenti politikai szolidaritásra is szükség van, mivel a piac természetes módon a profit előállítására törekszik, és eközben legtöbbször negligálja a köz javát. Az egyház társadalmi tanításának középpontjában álló közjó ezzel szemben egyfajta összefoglalását jelenti a ferenci üzenetnek, mivel az „feltételezi az emberi személy mint olyan tiszteletben tartását”, igényli „a szociális jólétet, a biztonságot és a különböző közbülső csoportok fejlődését a szubszidiaritás elvének alkalmazásával”, „megkívánja a társadalmi békét, vagyis egy bizonyos rend állandóságát és biztonságát, amelyet nem lehet megteremteni az osztó igazságságra való különös odafigyelés nélkül” (Ferenc pápa 2015, 157. pont), és „magában foglalja a jövő nemzedékeit is” (Ferenc pápa 2015, 159. pont). Ebből a szempontból nyer jelentőséget a demokratikus eljárások, az elszámoltathatóság biztosítása (179. pont; *Kocziszký, Péti*). A kötet szerzői közül *Baritz* Sarolta Laura elemzi legrészletesebben az erényetikai megalapozottságú közjó jelentőségét egy olyan új gazdasági rend kialakításában, amelynek középpontjában nem az egyén, hanem a közösség érdeke áll, az egyéni értékek homogenizálása nélkül. Ezt nevezi a szerző Fromm nyomán 'objektív önérdék'-nek, amelyben a másik jóléte éppen olyan fontos szerepet játszik, mint a sajátom (*Baritz, 77*).

Az alázatból eredeztethető mértékletesség és szolidaritás vezet bennünket a fejlődés és a fenntarthatóság egy új értelmezéséhez. „Azt a technológiai és gazdasági haladást, amely nem jobb világot és nem magasabb életminőséget hagy maga után, nem lehet fejlődésnek tekinteni” – írja Ferenc pápa (2015, 194. pont). A fejlődés fogalma alatt korábban csak a gazdasági fejlődést értették (*Benedek*). A fenntarthatósággal történő összekapcsolása egyszerre reflektál a környezeti és a társadalmi hatásokra. Ahogy *Kocziszký (96)* összegzi: „A fenntarthatóság, azaz a jövőért viselt felelősség alapvetően értékrendi kérdés, amelynek középpontjában a közösségi érdek áll szemben a piaci autonómiába és mindenhatóságba vetett szemlélettel.” Ehhez szerinte nem elegendő az erőforrás-gazdálkodás és a gazdaság fenntarthatóságát biztosítani: szükség van egy fenntartható intézményrendszerre, amely a fejlődés és a fenntarthatóság tényezőit egyensúlyozza ki, valamint egy fenntartható, a részvétel elvén működő társadalomra. *Baritz* és *Salamin* pozitív fejleményként emelnek ki olyan indexeket, amelyek túlmutatnak a GDP világon, és behoznak olyan indikátorokat, amelyek ennek az újfajta fejlődésmodellnek jobban megfelelnek. Ugyancsak pozitív példaként említi meg több szerző is (*Benedek, Csiszár, Rosta, Salamin*) az ENSZ Agenda 2030 című dokumentumában szereplő 17 fenntartható fejlődési célkitűzést, amelyek szintén reflektálnak a társadalmi és környezeti aspektusokra. A két dokumentum közötti átfedéseket *Benedek (20)* foglalja össze: „humánus, emberközpontú, átfogó (teljes körű) fejlődés, nemzedékek közötti szolidaritás, nemzetközi együttműködés”. Ugyanakkor mind ő, mind *Rosta* felhívja a figyelmet az enciklika hozzáadott értékeire: míg az Agenda 2030 nem tartalmaz etikai elveket, amelyeket követve a fenntartható fejlődési célok elérhetőek, nem látszanak azok az ösztönzők, amelyek egy „nagyobb etikai felelősségvállalásra” (*Rosta, 202*) ösztönöznének, addig Ferenc pápa üzenetének a középpontjában éppen az a spirituális többlet áll, amely ennek az ökológiai megtérésnek a háttéréül szolgálhat. Az egyházfő az ökológiai spiritualitás fogalmához, amelyben a spiritualitás találkozik az ökológiai érzékenységgel (*Patsch*), egyszerre kapcsol instrumentalista és morálfilozófiai érveket. Egyrészt így fogalmaz: „A legjobb módja annak, hogy az emberi lény helyét tisztázzuk, és véget vessünk azon

követelésének, hogy a föld abszolút uralkodója legyen, ha ismét felmutatjuk a teremtő Atyának, a világ egyetlen birtokosának alakját. Különbösen az ember mindig hajlamos lesz arra, hogy saját törvényeit és érdekeit erőltesse a valóságra.” (Ferenc pápa 2015, 75. pont) Az ökológiai válságot előidéző antropocentrizmusnak a legjobb gyakorlati ellenszere ezért a vallásos hit, mivel az ráébreszti az embert saját korlátaira. Enélkül amúgy is az önpusztítás útjára lép (*Nevelős*). Ugyanakkor a pápa hangsúlyozza azt is, hogy az „egész anyagi világ Isten szeretetnyelve, irántunk érzett mérhetetlen szeretetéről beszél” (Ferenc pápa 2015, 84. pont). Ebből a tényből erednek morális kötelezettségeink a teremtett világ irányában. *Csiszár Klára (118)* hívja fel a figyelmet, hogy annak „módja, ahogyan az ember gondolja a természetet, mint Isten ajándékát, minősíti az ember Isten szeretetére adott válaszát”. Az ökológiai megtérés azt jelenti, hogy a teremtett világ iránti viszonyunkat, az életmódunkat egy egyetemes erkölcsi törvény parancsát követve változtatjuk meg, és válunk az élővilág gondozójává, ’a lét pásztorá’-vá. Ez a megtérés áll az enciklika középpontjában, amely nem tud végbe menni jól megalapozott erkölcsi értékrend (*Baritz, Benedek, Kocziszky*) nélkül. *Nevelős* és *Görföl* részletesen bemutatják, hogy egyrészt a szent ignáci lelki gyakorlat, másrészt az ortodox szemlélődés (*theória*) és töredelem (*metanoia*, a.m. ’megtérés’) miként segíthet abban, hogy önmagunk helyett elkezdjünk kifelé figyelni, irányulni. Ehhez kapcsolódik *Patsch* Ferencnek Heideggerről írt tanulmánya, aki ezt a szemlélődést a *Wohnen* (a.m. ’lakozás’) fogalmával írta körül.

Ez a sajátos plusz az, ami a teológia számára utat nyit a tudománnyal való dialógus irányában, még az ökológiai válság kapcsán is. Míg a középkorban még a tudományok királynője, a filozófia is a teológia szolgálóleánya (*ancilla theologiae*) volt, és a felvilágosodás nagy varázstalanítási projektje eredményeként teljesen tudománytalanná vált a tudósok szemében, a XX. században egyre több kérdésben nyújt a tudományt kiegészítő magyarázatot és akár viselkedésmintát. „Nem lehet azt állítani, hogy az empirikus tudományok teljesen megmagyarázzák az életet, minden teremtmény belső felépítését és a valóság egészét. Ez módszertani határaik indokolatlan átlépése lenne. Ha csak ebben a zárt keretben gondolkodunk, eltűnik az esztétikai érzékenység, a költészet, de még az ész azon képessége is, hogy megragadja a dolgok értelmét és célját” – fogalmaz Ferenc pápa (2015, 199. pont).

A *Laudato si’* enciklikának éppen ezért nem kizárólag az egyházi tanítások szempontjából van szerepe. Utóélete (melynek legfrissebb fejleményét az éppen ezen recenzió megjelenésének idejében, 2023. október 4-én, Szent Ferenc napján megjelentetett pápai buzdítás jelenti) jelzi, hogy az egész világ felfigyelt a dokumentumra, és nemcsak olyan pragmatikus mozgalmak indultak el, mint a *Laudato si’* Mozgalom, amely közel 1000 helyi katolikus akciócsoportot foglal magába, akik a *Csiszár Klára* által megfogalmazott elvek alapján igyekeznek a maguk kis közösségeiben tenni a klímakatasztrófa ellen, hanem az egyetemi és tudományos berkekben is katalizátor szerepet játszik. A *Costa Ricai Katolikus Egyetem* például 2017-ben jelentette meg első elemzését, amely összesen 80 indikátor segítségével méri a Föld országainak társadalmi és környezeti fejlettségi indexét, a GDP-n messze túlmutató módon. Legutóbbi jelentésük 2021-ben már 148 országra terjedt ki. Számos egyetemen jöttek létre *Laudato si’* katedrák (*Dorff* 2020). De maga Ferenc pápa is folyamatosan foglalkozik a kérdéssel: kezdeményezésére 2016-ban az Általános Emberi Fejlődés Szolgálatában álló dikasztériumon belül létrejött az ökológiai bizottság, amely 2017-ben 7 fenntarthatósági célt fogalmazott meg, amelyek az enciklika gyakorlatra váltásának fő színtereként 2021-ben elindított *Laudato si’* Action Platform javaslatának csoportosítási keretét is jelentik (*Benedek, Csiszár*).

Ennek a hit és tudomány közötti dialógusnak újabb kiváló eredménye az Átfogó ökológia című kötet. Külön öröm, hogy az enciklika által felvetett fajsúlyos kérdések mindegyikének találni Magyarországon értő és érzékeny szakértőjét, mind a hit, mind a tudomány oldalán, akik széles rálátással tudtak válaszolni a szervezők és szerkesztők hívására: „Egy új párbeszédre van szükség ahhoz, hogy megvalósíthassuk a *Laudato si’*-ben világosan megfogalmazott környezeti válságra adott elképzelést, az átfogó ökológiát. Az utóbbi pontosan a bölcsesség e két fontos forrásából építkezik, amely a tudomány és a hit.” (*Benedek, 26*)

Irodalomjegyzék

- CEBALLOS, G. (2016): Four Commentaries on the Pope's Message on Climate Change and Income Inequality. IV. Pope Francis' Encyclical Letter *Laudato si'*, Global Environmental Risks, and the Future of Humanity. *The Quarterly Review of Biology*, 91(3) 285-295.
- DALEY ZALEHA, B.-SZASZ, A. (2015): Why conservative Christians don't believe in climate change. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 71(5) 19-30. <https://10.1177/0096340215599789>
- DORFF, M. (2020): A Comparative Analysis Of The Reception Of *Laudato Si'* By Progressive And Traditional Catholics. Lincoln: University of a Nebraska.
- FERENC PÁPA (2015): *Laudato si'* kezdetű enciklikája közös ottonunk gondozásáról. Budapest: Szent István Társulat.
- WHITE, L. Jr. (1967): The Historical Roots of Our Ecological Crisis. *Science*, 155. 1203-1207.